Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi (2026), *10*(4), 498-515 https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.2009580
Alınteri Journal of Social Sciences (2026), *10*(4), 498-515

Alınteri
Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences
| e-ISSN 2602-229X |
PRENSİP
dergipark.org.tr/tr/pub/alinterisosbil
https://prensip.gen.tr

ARAŞTIRMA MAKALESİ **RESEARCH ARTICLE**

Millî Mücadele'nin İdarî Cephesinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve TBMM Denetimi*

The Ministry of National Defence and Parliamentary Oversight on the Administrative Front of the Turkish National Struggle

Feyyaz KARINCALI✉

Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Geliş Tarihi/Received Date: 02.08.2026 **Kabul Tarihi/Accepted Date:** 21.09.2026

ÖZ

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından 3 Mayıs 1920'de kurulan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Millî Mücadele boyunca ordunun asker alma, personel, ikmal, sağlık, nakliye ve geri hizmetlerinden sorumlu askerî idare organı olarak faaliyet gösterdi. Harekâtın sevk ve idaresi Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti, cephe kumandanlıkları ve belirli bir dönemde Başkumandanlık tarafından yürütülürken Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, harekâtın gerektirdiği insan ve malzeme kaynaklarının temini, sevki ve idaresini üstlendi. Bu görev alanı, Vekâleti ordunun personel ve lojistik ihtiyaçlarını karşılayan bir idarî makam olmanın ötesinde, TBMM kararlarını askerî idare içinde uygulamaya aktaran kurumlardan biri hâline getirdi. Kuvâ-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş, Başkumandanlık dönemindeki yetki ilişkileri, nakliye ve geri hizmet sorunları ile 1923'teki personel tasfiyesi, Vekâletin görev ve sorumluluklarının savaşın seyri içinde yeniden düzenlendiği aşamaları oluşturdu. Meclisin Vekâlet üzerindeki denetimi, askerî ihtiyaçların gerektirdiği sürat ile siyasî ve hukukî sorumluluk arasında bir denge kurulmasını zorunlu kıldı. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, askerî karar mercileri ile toplumdan temin edilen insan ve malzeme kaynakları arasındaki idarî bağlantıyı kurup sürdürerek Millî Mücadele sırasında merkezî askerî idarenin oluşumunda önemli bir işlev üstlendi.

Anahtar Kelimeler: Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, Millî Savunma Bakanlığı, Millî Mücadele, TBMM.

ABSTRACT

The Ministry of National Defence (Müdâfaa-i Milliye Vekâleti), established by the Government of the Grand National Assembly of Turkey on 3 May 1920, served throughout the Turkish National Struggle as the military administrative body responsible for recruitment, personnel, supply, medical services, transportation, and rear services. While the direction and conduct of military operations rested with the Ministry of the General Staff (Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti), the front commands, and, for a certain period, the Commander-in-Chief, the Ministry of National Defence was responsible for procuring, dispatching, and administering the manpower and material resources required for military operations. This sphere of responsibility placed the Ministry beyond the role of an administrative authority concerned with meeting the army's personnel and logistical requirements, making it one of the institutions through which the decisions of the Grand National Assembly were translated into administrative practice within the military establishment. The transition from the National Forces (Kuvâ-yı Milliye) to the regular army, the distribution of authority during the period of the Commander-in-Chief, problems concerning transportation and rear services, and the personnel reductions of 1923 marked successive stages in the reorganisation of the Ministry's duties and responsibilities as the war progressed. Parliamentary oversight of the Ministry required a balance between the need for rapid military action and political and legal accountability. By establishing and maintaining the administrative link between military decision-making authorities and the manpower and material resources mobilised from society, the Ministry of National Defence played an important role in the formation of a centralised military administration during the Turkish National Struggle.

Keywords: Ministry of National Defence, Turkish Ministry of National Defence, National Struggle, Grand National Assembly of Türkiye.

Please cite this paper as follows/Atıf için:

Karıncalı, F. (2026). Millî Mücadele'nin idarî cephesinde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve TBMM denetimi. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(4), 498-515. https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.2009580

* Bu makale, yazarın "TBMM Hükümetleri Döneminde Müdâfaa-i Milliye Vekâleti (3 Mayıs 1920-29 Ekim 1923)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

✉ Sorumlu yazar/Corresponding author
E-mail: feyyazkarincali@gmail.com

GİRİŞ

Millî Mücadele, cephelerde yürütülen harekâtın yanı sıra orduyu ayakta tutan insan ve malzeme kaynaklarının sevk ve idaresine dayanan geniş bir teşkilatlanma süreciydi. Askerin kaydı ve sevki, birliklerin ikmali, sağlık ve nakliye hizmetlerinin yürütülmesi ve bütün bu işlemlerin Meclis önünde açıklanması, askerî mücadelenin idarî zeminini oluşturdu. 3 Mayıs 1920'de kurulan Müdâfaa-i Milliye Vekâleti, bu zeminin başlıca yürütme organı olarak görev yaptı. Vekâletin kurumsal tarihi, bu bakımdan Millî Mücadele'nin cephe gerisinde nasıl idare edildiğini ve Meclis denetimi altında nasıl kurumsallaştığını anlamanın anahtarlarından biridir.

Bu işlev, savaş idaresindeki görev paylaşımı içinde anlam kazandı. TBMM siyasî ve hukukî çerçeveyi belirlerken Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti askerî planlama ve teşkilattan, cephe kumandanlıkları harekâtın sevkinden sorumluydu. Başkumandanlık ise Meclisin belirli askerî yetkilerini kanunla sınırlanan süreler boyunca kullandı. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti asker alma, personel, ikmal, sağlık, nakliye ve geri hizmetleri yönetti. Böylece harekât kararları ile bu kararların dayandığı insan ve malzeme kaynakları arasında idarî bağlantı kuruldu.

Vekâletin kuruluşu, Osmanlı askerî bürokrasisinden devralınan usul, personel ve kayıt tecrübesi ile TBMM'nin egemenlik anlayışını aynı yapı içinde buluşturdu. Bununla birlikte Meclis üyeleri arasından seçilen vekillerin soru, gensoru ve bütçe görüşmeleri yoluyla doğrudan denetlenmesi, Harbiye Nezaretinden farklı bir sorumluluk düzeni doğurdu. Bu nedenle kurum, Harbiye Nezaretinin değişmeden devamı veya savaş şartlarının geçici bir dairesi biçiminde tanımlanamaz. Kurumsal niteliği, devralınan idarî birikimin Meclis egemenliği altında yeniden düzenlenmesinde biçimlendi.

Bu kurumsal çerçeve, mevcut literatürde parçalı biçimde ele alınmıştır. Birinci TBMM üzerine çalışmalar Meclisin kurucu karakterini, yürütmenin statüsünü ve denetim araçlarını incelemiştir. Askerî örgütlenme literatürü ise düzenli ordu, Başkumandanlık, Tekâlif-i Milliye, Harp Encümeni ve lojistik meseleleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna karşılık Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin bu alanlar arasındaki idarî konumu ve Meclis denetimiyle ilişkisi müstakil bir sorun olarak sınırlı ölçüde değerlendirilmiştir. Makalenin çıkış noktası bu boşluktur (Aslan, 2000, ss. 61-66; Bıyıklıoğlu, 1960, ss. 637-663; Demirel, 1994; Güneş, 2009; Sarıçoban, 2019, ss. 1574-1591; Sönmez, 2000, ss. 441-489; Tunaya, 1958, ss. 227-247).

Buradan hareketle makalenin temel sorusu, Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin TBMM Hükûmetleri döneminde askerî karar zincirinde hangi konumda bulunduğudur. İnceleme, Vekâlet ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti arasındaki görev ayrımını, düzenli orduya geçişte kullanılan idarî araçları, Başkumandanlık dönemindeki sorumluluk ilişkisini ve savaş idaresinin 1923'te barış hukukuna aktarılmasını birlikte ele almaktadır. Çalışmanın özgün katkısı, çoğu kez ayrı başlıklar altında incelenen bu süreçleri tek bir başarı anlatısına dönüştürmeden aynı kurum üzerinden izlemesidir. Böylece karar, uygulama ve siyasî sorumluluk düzeyleri birbirinden ayrılmaktadır.

Bu amaçla, Birinci Dönem ile İkinci Dönem'in 29 Ekim 1923'e kadarki açık ve gizli celse zabıtları esas alınmıştır. Açık celseler kanunları, soruları, hükûmet programlarını ve kamuya sunulan gerekçeleri içerirken gizli celseler cephe durumu,

personel, yaptırım ve lojistik meselelerine ilişkin daha ayrıntılı tartışmaları barındırmıştır. Aynı konunun iki oturum türünde farklı bir dille ele alınması, oturumların siyasî işlevleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Zabıtlar dört kanıt düzeyinde okunmuştur. Mebus eleştirisi siyasî iddiayı, vekil (bakan) cevabı kurumun resmî açıklamasını, teklif gündeme alınan ihtiyacı, kanun ve sonraki uygulama kaydı ise bağlayıcı sonucu temsil etmiştir (Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 1920-1923a, 1920-1923c).

Bu yöntem, Meclis kürsüsünde dile getirilen her beyanı gerçekleşmiş uygulama olarak kabul etmeyi önlemektedir. Konuşmacının sıfatı, görüşmenin gündemi ve cevabı veren makam birlikte değerlendirilmiş, zabıtların kurum içi emir zinciri ile taşra uygulamasının tamamını kapsamadığı dikkate alınmıştır. Bütçe miktarları ve hesap cetvelleri kapsam dışında bırakılmıştır. Buna karşılık bütçe oturumlarındaki teşkilat, menzil, subay dağılımı, geri hizmetler ve işçi taburları tartışmaları kurumsal yapı bakımından kullanılmıştır.

KURULUŞ VE YETKİNİN PAYLAŞTIRILMASI: MECLİS, MÜDÂFAA-İ MİLLİYE VEKÂLETİ VE ERKÂN-I HARBİYE-İ UMÛMİYE VEKÂLETİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi askerî idareyi yeniden kurarken İstanbul'daki Harbiye Nezaretini aynı yetkilerle Ankara'ya taşımadı. Yeni düzen, askerî işlerin tek bir makamda toplanmasından çok, görevlerin Meclis içinden seçilen iki ayrı vekâlet arasında paylaştırılmasına dayanıyordu. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti personel, asker alma, ikmal, sağlık, nakliye ve askerî idare alanlarında çalışacaktı. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ise askerî planlama, teşkilat ve harekât alanında görev üstlenecekti. Düzenleme, savaşın sevk ve idaresi ile dayandığı idarî kapasiteyi birbirinden ayırırken nihai siyasî denetimi TBMM'de tutmayı amaçlıyordu (Bıyıklıoğlu, 1960, ss. 637-663; Tunaya, 1958, ss. 227-247).

Bu yapının ilk izleri, İcra Vekilleri Heyetinin kuruluşunun görüşüldüğü 1 Mayıs 1920 tarihli açık celsede görüldü. Celâleddin Arif Bey, yürütme işlerinin gecikmeden düzenlenmesini savunurken Meclis ile vekiller arasındaki ilişkinin de belirlenmesini istedi. Tartışma yeni makamların adlarını aşıyordu. Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin daha başlangıçta Meclis denetimine açık bir yürütme organı olarak tasarlanması, sonraki yetki tartışmalarının zeminini oluşturdu (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 8, 1 Mayıs 1920, ss. 156-164).

2 Mayıs'ta kabul edilen 3 sayılı Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun bu çerçeveyi hukukî bir metne dönüştürdü. Kanunun birinci maddesi Müdâfaa-i Milliye ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye işlerini on bir ayrı yürütme alanı arasında saydı. İkinci madde her vekilin Meclis üyeleri arasından salt çoğunlukla seçilmesini öngördü. Üçüncü madde, vekillerin ilgili encümenlerin görüşlerine başvurabileceğini belirtti. Kanunun 110 kabul oyuyla benimsenmesi, bu düzenin kurucu bir tercih olduğunu teyit etti (TBMM, 1920-1923b, Cilt 1, Kanun No. 3, s. 4; TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 9, 2 Mayıs 1920, ss. 184-186).

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Mayıs açıklaması, iki askerî vekâlet arasındaki ayrımın mantığını ifade ediyordu. Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti ordunun teşkilini ve savaş yöntemini planlayacak, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ise ordunun ihtiyaçlarını karşılayıp onu besleyecek ve giydirecekti. Kumandanlık yetkisi iki makamın dışında, Meclisin

siyasî iradesine bağlıydı. Bu ayrım, askerî karar ile onun personel ve ikmal araçlarını farklı sorumluluklara bağladı (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 8, 1 Mayıs 1920, ss. 163-164).

3 Mayıs'taki seçimler bu iş bölümünü kişiler düzeyinde de somutlaştırdı. Fevzi (Çakmak) Paşa Müdâfaa-i Milliye Vekilliğine, İsmet (İnönü) Bey ise Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekilliğine seçildi. Aynı oturumda ayrı unvanlarla ve ayrı oylarla yapılan seçimler, iki makam arasındaki ayrımın kalıcı bir görev dağıtımı olarak tasarlandığını teyit etti. Bununla birlikte bu ayrım iki kapalı bürokratik alan yaratmadı. Kurumsal sınırların belirlenmesi kadar, bu sınırlar arasındaki koordinasyon da yeni düzenin parçasıydı (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 10, 3 Mayıs 1920, ss. 196-197).

Kuruluş kanunu, yetki alanlarını ayrıntılı bir teşkilat kanunuyla kesin biçimde tarif etmedi. Meclis görüşmeleri sırasında Mehmet Şükrü Beyin vekiller ile TBMM arasındaki yetki sınırlarının henüz tam olarak belirlenmediğini söylemesi bu eksikliği belirginleştirdi. İlk düzenlemede vekillerin seçimi ve sorumluluğu açıklığa kavuşturulmuştu. Kurumun gerçek yetkisi kurucu kanunun lafzı kadar Meclis kararları, cephe talepleri, resmî cevaplar ve savaşın maddi ihtiyaçları arasındaki müzakerelere dayanıyordu (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 9, 2 Mayıs 1920, s. 188).

İki askerî vekâletin yan yana kurulması, yetkinin tek elde yoğunlaşmasına karşı bir güvence oluştursa da koordinasyon sorununu ortadan kaldırmadı. Harekât planı personel ve ikmal imkânlarından kopamazdı. Aynı biçimde Vekâletin hangi birliğe ne kadar asker, taşıt veya sağlık desteği ayıracağı cephe önceliklerinden bağımsız belirlenemezdi. Dönemin askerî örgütlenmesine ilişkin literatürde vurgulanan çift başlı görünüm, yetki belirsizliği ile Meclis hükûmeti sisteminin bilinçli denge arayışını birlikte içeriyordu (Ünalp, 2025, ss. 836-842).

Vekâletin yetkisi hukukî sınırların yanında ulaştırma ve insan gücü gibi maddi imkânlarla da belirleniyordu. 4 Temmuz 1920 tarihli gizli celsede seferberliğin genişletilmesi görüşülürken nakliye araçlarının yetersizliği temel sınırlardan biri olarak açıklandı. Merkezîleşme emir vermekle tamamlanmıyordu. Bu nedenle Vekâletin kurumsal kapasitesi, kâğıt üzerindeki yetkisinden daha dar olabildiği gibi bazı alanlarda uygulama ihtiyacı nedeniyle daha geniş bir müdahale alanı da kazanabiliyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 27, 4 Temmuz 1920, ss. 76-77).

Görev ayrımının uygulamadaki görünümü, 9 Nisan 1921 tarihli yazılı cevapta daha belirgin hâle geldi. Güney Cephesi'ne ilişkin sorulara verilen cevapta cephe kumandanlarının harekâtın sevk ve idaresinden sorumlu oldukları, Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin ise onların idarî ve malî ihtiyaçlarını karşılayan makam olduğu belirtildi. Cevapta, 1920'de kurulan ayrımın uygulamadaki karşılığı yer aldı. Harekât ile idare arasında kurulan ayrım, iki alanı ayırmadan farklı sorumluluklarla birbirine bağlıyordu (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 9, Birleşim 18, 9 Nisan 1921, ss. 425-428).

Vekâletin görev alanı bu dönemde değişkendi. 7 Haziran 1920 tarihli 5 sayılı Kanunla iç güvenlik için kurulan Seyyar Jandarma Müfrezeleri Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağlanırken sabit jandarma Dâhiliye Vekâletinin sorumluluğunda kaldı. Buna ragmen 10 Şubat 1921 tarihli 94 sayılı Kanunla seyyar müfrezelerin kaldırılması ve

personelin bir bölümünün düzenli orduya, bir bölümünün Meclis muhafızlığına aktarılması, Vekâletin iç güvenlikteki geçici yetkisinin yeniden sınırlandırılmasıydı (Türkmen & Tekinsoy, 2020, ss. 125-135).

SEFERBERLİĞİN MERKEZÎLEŞTİRİLMESİ VE KUVÂ-YI MİLLİYE'DEN DÜZENLİ ORDUYA GEÇİŞ

Kuruluş aşamasında belirlenen görev paylaşımının ilk büyük sınavı, dağınık askerî kaynakların merkezî idareye bağlanmasıydı. Kuvâ-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş, yerel silahlı grupların tek bir kararla kaldırılıp yerlerine hazır bir ordunun konulması biçiminde gerçekleşmedi. 1920 baharında Anadolu'daki askerî direnç, büyük ölçüde yerel teşebbüslerin oluşturduğu insan gücü, malzeme ve toplumsal desteğe dayanıyordu. Birlik adlarının değişmesi sürecin küçük bir parçasıydı. Dönüşüm, personelin düzenli birliklere alınmasını, ikmalin yürütülmesini ve askerî mensubiyetin hukukî esaslara bağlanmasını kapsıyordu (Özkaya, 1992, s. 455; Özüçetin & Dağıstan, 2010, ss. 15-16; Yaman, 1990, ss. 377-401).

9 Mayıs 1920 tarihli açık celsede görüşülen encümen raporu, merkezîleşmenin ilkelerini belirledi. Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin toplumu aydınlatma ve millî direnci canlı tutma işlevi korunuyordu. Buna karşılık askerî kuvvet toplama, iaşe ve giyim işlerinin kuralsız bağış ve yerel taleplerle yürütülmesinin sakıncaları vurgulandı. Vekâletin devreye girmesi, toplumsal yükümlülükleri kişisel ve yerel otoritelerden alarak Meclisçe denetlenebilir bir idarî düzene bağlama arayışının parçasıydı (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 13, 9 Mayıs 1920, ss. 237-238).

Aynı gün Mecliste okunan İcra Vekilleri Heyeti programı, Kuvâ-yı Milliye'nin düzenli teşkilata bağlanacağını ve resmî bir nitelik kazanacağını açıkladı. Açık celsede kullanılan bu dil, yerel direnişi değersizleştirmedi. Aksine millî kuvvetlerin devlet adına çalışan bir askerî yapıya dönüştürülmesini, direnişin devamı için gerekli bir aşama olarak sundu. Program, kamuoyuna dönük bir hedef belirledi ve farklı yerel güçleri ortak siyasî otorite altında toplama iradesini ilan etti. Tamamlanmış teşkilat değişikliğine ilişkin uygulama bilgisi içermiyordu (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 1, Birleşim 13, 9 Mayıs 1920, ss. 241-242).

İaşenin merkezîleştirilmesinde hukukî karar ile fiilî kapasite arasındaki fark belirgindi. 16 Mayıs 1920 tarihli kararname Kuvâ-yı Milliye birliklerini Müdâfaa-i Milliye Vekâletine bağladı ve masraflarının Vekâlet tahsisatından karşılanmasını öngördü. Buna rağmen Fevzi Paşa, Ağustos 1920'de eldeki erzak ve para bütün birlikleri beslemeye yetmediği için bazı kuvvetlerin Müdafaa-i Hukuk heyetlerince iaşesine devam edildiğini açıkladı. Merkezî sorumluluk kurulmuş, fakat yerel kaynaklara bağımlılık sona ermemişti (Kaşıyuğun, 2024, ss. 262-264).

Merkezî program ile sahadaki kapasite arasındaki fark kısa sürede belirdi. 4 Temmuz 1920 tarihli gizli celse, seferberlik kararlarını ulaştırma, iaşe ve eğitim imkânlarıyla birlikte ele aldı. Bazı doğum tertiplerinin silah altında bulunması, daha genç tertiplerin ise eğitime çağrılması planlanıyordu. Bununla birlikte daha geniş bir seferberliğin nakliye araçları olmadan cephe gücüne dönüşemeyeceği belirtiliyordu. 4 Temmuz görüşmesi, düzenli ordunun komuta kararına ek olarak idarî zincirlere

dayandığını belgeledi (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 27, 4 Temmuz 1920, ss. 76-77).

Dönüşümün siyasal güçlüğü, Fevzi Paşa'nın 9 Aralık 1920 tarihli gizli celse açıklamasında açıkça dile geldi. Fevzi Paşa, Millî Mücadele'nin başlangıcında doğu cephesi dışında düzenli ordu varlığının son derece sınırlı olduğunu kabul etti. Bu ortamda yerel kuvvetlerin cepheleri desteklemesi tabiî ve gerekliydi. Ankara, önce yerel direnişten doğan askerî ve siyasî imkânlardan yararlanmış, daha sonra savaşın uzamasıyla bu kuvvetleri standart bir teşkilata bağlamaya yönelmişti (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 111, 9 Aralık 1920, ss. 252-253).

Fevzi Paşa'nın değerlendirmesinde değişimin temel gerekçesi, yerel kuvvetlerin belli bir bölgede etkili olsalar bile uzun süreli ve geniş ölçekli bir savaşı sürdürememesiydi. Baskı arttığında yerel birlikler dağılabiliyor, asker ve malzeme akışı kesilebiliyor, farklı kumandanlıklar arasında ortak bir harekât düzeni kurulamıyordu. Vekâlet açısından bu, personelin kaydından birliğe sevkine, giyecek ve iaşeden sağlık hizmetlerine kadar tekrar edilebilir idarî usuller kurulması demekti (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 111, 9 Aralık 1920, ss. 252-253).

Gizli celsede dönüşümün lojistik coğrafyası da tartışıldı. Fevzi Paşa, birliklerin demiryolu ve karayolu hatlarıyla ilişkisini değerlendirirken ordunun nakliye imkânı bulunmayan bir bölgede beslenemeyeceğini belirtti. Düzenli ordunun büyüklüğü cephede ihtiyaç duyulan asker sayısının yanında ulaştırma ve iaşe kapasitesine bağlıydı. Firar, isyan, iaşe ve taşıma sorunları aynı hesabın parçalarıydı. Kapasite sınırları açıkça konuşulduğunda, Vekâletin seçenekleri maliyet ve uygulanabilirlik bakımından düzenlediği anlaşılıyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 111, 9 Aralık 1920, ss. 253-254).

Düzenli orduya geçiş aynı zamanda emir ve hukuk düzeninin kişisel bağlılıkların önüne geçirilmesini amaçladı. Fevzi Paşa, düzensiz kuvvetlerin askerî emirleri kabul etmesi gerektiğini söylerken meseleyi "hükûmeti muntazama ile çetecilik zihniyetinin mücadelesi" olarak tanımladı. Birliklerin bir şahsın çetesi yerine Büyük Millet Meclisinin ordusu olarak anılması talebi, merkezîleşmenin hukukî ve sembolik yönünü vurguluyordu. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti de personel ve ikmal düzenini bu siyasî aidiyetin maddi altyapısına dönüştürüyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 111, 9 Aralık 1920, s. 254).

Merkezîleşmenin ordu-toplum ilişkileri bakımından bir başka sonucu, halkın keyfî silahlı taleplerden korunmasıydı. Hamdullah Suphi Bey, aynı gizli celsede bazı düzensiz kuvvetlerin köylülere yönelik kötü muamelelerini anlattı. Hükûmet bu grupları dağıtıp silahsızlandırdıktan sonra halkın düzenli ve adil bir yönetime daha kuvvetli biçimde bağlandığını savundu. Asker alma ve iaşe taleplerinin kurala bağlanması, zor kullanımının denetlenmesi ve şikâyetin sorumlu bir makama yöneltilebilmesi, düzenli ordunun toplumsal kabulü için belirleyiciydi (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 1, Birleşim 111, 9 Aralık 1920, ss. 254-255).

BAŞKUMANDANLIK SONRASINDA YETKİ DENETİMİ VE HARP ENCÜMENİ TARTIŞMASI

Düzenli ordunun kurulması, askerî karar ile idarî sorumluluk arasındaki sınırları yeniden gündeme getirdi. Kütahya ve Eskişehir çevresindeki geri çekilme, 1921 yazında hızlı ve birleşik karar ihtiyacını artırdı. Bu ihtiyaç Meclisin askerî yetkisini kendiliğinden ortadan kaldırmadı. Tartışma, egemenliğin kime ait olduğu ile savaşın fiilen kim tarafından yönetileceği arasındaki ayrım üzerinde yürüdü. Vekâlet idarî görevlerini sürdürdü, fakat öncelikleri Başkumandanın yetkileriyle daha doğrudan ilişkilendi (Ortak, 2022, ss. 27-59; Yaman, 1992, ss. 85-110).

Başkumandanlık teklifinden bir gün önce yapılan 4 Ağustos 1921 tarihli gizli görüşme, kişisel askerî itibarı aşan kurumsal bir tartışmayı kaydetti. Mebuslar cephe durumu, hükûmetin sorumluluğu ve askerî işlerin Meclis tarafından nasıl izleneceği üzerinde durdu. Müdâfaa-i Milliye işlerini takip etmek üzere mebuslardan oluşan bir heyet düşüncesi de gündeme geldi. Bu ikili kaygı, ertesi gün kabul edilen düzenlemenin geçici ve geri alınabilir biçimde kurulmasına zemin hazırladı (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 61, 4 Ağustos 1921, ss. 156-162).

5 Ağustos tarihli Başkumandanlık Kanunu üç temel hüküm içeriyordu. Birinci madde başkumandanlığın TBMM'nin manevî şahsiyetinde bulunduğunu teyit etti ve fiilî görevi Mustafa Kemal Paşa'ya verdi. İkinci madde, ordunun kuvvetini artırmak ve sevkini düzenlemek için Meclisin ilgili yetkilerini onun adına kullanmasına imkân tanıdı. Üçüncü madde yetkiyi üç ayla sınırladı. Meclis süre dolmadan yetkiyi geri alabilecekti. Böylece egemenliğin kaynağı Mecliste kaldı (TBMM, 1920-1923b, Cilt 1, Kanun No. 144, s. 169; TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 12, Birleşim 62, 5 Ağustos 1921, ss. 18-22).

Kanunun gizli celsedeki müzakeresi, bu hukukî formülün kolay kabul görmediğini kaydetti. Bazı mebuslar yetki devrinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ve Meclis hükûmeti anlayışıyla bağdaşmasını sorguladı. Diğerleri cephe şartlarında emir birliği ve sürat ihtiyacını savundu. Görüşmelerde idarî konularda Vekili sorgulama yetkisi ile Başkumandana üç ay süreyle devredilen harekât ve icra denetiminin sınırı tartışıldı. Ordunun icraî faaliyetlerine ilişkin istizah yetkisinin bu sürede Başkumandana intikal ettiği belirtildi (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 62, 5 Ağustos 1921, ss. 164-185).

Aynı açık oturumda askerî vekâletlere yapılan seçimler görev ayrımının devam ettiğini teyit etti. Fevzi (Çakmak) Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekilliğine, Refet (Bele) Paşa Müdâfaa-i Milliye Vekilliğine seçildi. Başkumandanın seçilmesi bu iki makamı ilga etmedi. Aksine olağanüstü komuta yetkisinin yanında planlama ve askerî idare için ayrı sorumlu vekiller tutuldu. Kurumsal yapı bu nedenle basit bir hiyerarşiye dönüşmedi. Meclis, Başkumandan, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti, Müdâfaa-i Milliye Vekâleti ve cepheler aynı savaş idaresinin farklı görevlerini taşımaya devam etti (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 12, Birleşim 62, 5 Ağustos 1921, ss. 18-22).

Başkumandanlıkla kurulan düzen, Vekâletin idarî kararlarını iki ayrı baskının kesişimine yerleştirdi. Cephe ihtiyaçları personel ve malzemenin süratle tahsisini öne çıkarırken Meclis, bu tahsislerin toplumsal maliyetini ve hukukî dayanağını sorguladı.

Nakliye aracının bir cepheye ayrılması, belirli tertiplerin silah altına çağrılması veya malzemenin geri hizmette tutulması askerî önceliğe dayanıyordu. Aynı karar hayvanı alınan köylüyü, ailesinden ayrılan askeri ve yerel idareyi doğrudan etkiliyordu. Askerî zorunluluk açıklaması da siyasî sorumluluğu ortadan kaldırmadı.

26 Aralık 1921 tarihli gizli celse bu sorumluluğun kapsamını ayrıntılandırdı. Gündemde Müdâfaa-i Milliye Vekâletine yöneltilen üç gensoru ve on yedi soru vardı. Askerin giydirilmesi, nakliye hayvanlarının kaybı, Tekâlif-i Milliye uygulamalarındaki şikâyetler, maaşlar, posta denetimi, cephe ile cephe gerisi arasındaki dağıtım ve çeşitli idarî işlemler aynı oturumda ele alındı. Kurum ordunun maddi ihtiyaçları ile toplum üzerindeki yükümlülüklerin kesiştiği geniş bir uygulama alanından sorumlu tutuluyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 134, 26 Aralık 1921, ss. 530-547).

Refet Paşa cevaplarına başlarken kendi vekillik döneminden önceki işlemler hakkında da açıklama yapmak zorunda olduğunu kabul etti. Bu tutum, kişisel kusur ve görev süresini aşan bir kurumsal sorumluluk anlayışına dayanıyordu. Meclis soruyu belirli bir kişiye yöneltse de muhatap esas olarak Müdâfaa-i Milliye Vekâletiydi. Yeni vekil, kurumsal devamlılık uyarınca eski uygulamaları inceleyip açıklamakla yükümlüydü. Bu özellik Meclis hükûmeti sistemindeki bireysel vekil sorumluluğu ile kurumsal hafızayı birleştirdi (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 134, 26 Aralık 1921, ss. 532-534).

Hayvan kayıpları üzerine yapılan tartışmada iddia ile kurumsal cevap açık biçimde ayrıştı. Mebuslar, nakliye için toplanan hayvanların kötü yönetim ve yetersiz bakım nedeniyle öldüğünü ileri sürdü. Refet Paşa ise Sakarya Muharebesi öncesindeki acil sevk ihtiyacını, salgın hastalıkları ve yem yetersizliğini vurguladı. Bu cevap kayıpları reddetmiyordu. Kayıpların nedenini ihmalden savaş şartlarına ve kapasite sınırlarına taşıyordu. Buna karşılık zabıt, Meclisin sorunu nasıl çerçevelediğini ve Vekâletin sorumluluğunu hangi gerekçelerle savunduğunu kaydetmiştir (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 134, 26 Aralık 1921, ss. 534-540).

Gensoru görüşmesi askerî idarenin parçalı niteliğini ayrıntılandırdı. Müdâfaa-i Milliyeye yöneltilen bazı soruların Maliye, Nafia, Sıhhiye, Erkân-ı Harbiye veya Başkumandanlıkla ilgili olduğu cevap sırasında ayrıldı. Bu görev paylaşımı sorumluluktan kaçınma kanıtı sayılamazdı. Ancak her sorunun başka makama gönderilmesi hesap verme mekanizmasını zayıflatabilirdi. Meclis tartışması, ortak yürütme içinde hangi sonucun hangi vekilden sorulacağını belirlemeye yöneldi. Denetimin zamanlaması kapsamı kadar önemliydi. Cephede saatler içinde alınacak karar ile aylar sonra incelenebilecek idarî hesap aynı usulle yürütülemezdi. Başkumandanlık acil askerî kararlar için önceden verilmiş geniş bir yetki oluşturdu. Soru ve gensoru ise uygulamanın ardından açıklama ve siyasî değerlendirme alanı açtı. Eleştirilerin bir bölümü yeni düzenleme, yeniden teşkilat veya kanun teklifiyle devam etti. Denetim böylece geriye dönük hesap sormanın yanında sonraki idarî kararları etkileyen bir kanala dönüştü.

Denetimin kapsamı genişledikçe yürütme ile yasama arasındaki sınır yeniden tartışıldı. 1921 sonundaki Harp Encümeni Fevkâladesi kanun tasarısı, mebusların askerî işleri daha yakından takip etme isteğini kurumsal bir biçime sokmayı amaçladı. Teklifin taraftarları Meclis adına denetim yapacak bir heyetin bilgi akışını güçlendireceğini

düşünüyordu. Ancak teklifin adı ve olağanüstü niteliği, encümenin denetim sınırında kalıp kalmayacağı ve yürütme kararlarına katılıp katılmayacağı konusunda ciddi bir belirsizlik doğurdu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 135, 27 Aralık 1921, ss. 550-563).

31 Aralık 1921 tarihli gizli görüşmede itirazların merkezinde "murâkabe" ile "tedvîr" arasındaki fark vardı. Eleştiren mebuslara göre encümen askerî işleri doğrudan yürütmeye başlarsa Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kurduğu sorumluluk düzeni bozulacaktı. Müdâfaa-i Milliye Vekili başarısız bir işlem karşısında sorumluluğu encümene yükleyebilirdi. Encümen de uygulama yetkisi bulunmadığını ileri sürebilirdi. Ayrıca askerî kararların çok sayıda mebusun katıldığı bir süreçte gecikmesi ihtimali vardı. Asıl sorun, denetim organının sorumlu yürütme makamına dönüşmeden nasıl çalışacağıydı (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 137, 31 Aralık 1921, ss. 566-573).

Teklifin savunucuları, encümenin icra yetkisi kullanmayacağını özellikle vurguluyordu. Buna göre encümen askerî işlerin seyri hakkında bilgi alacak, tespit ettiği aksaklıkları ilgili vekile bildirecek ve çözülemeyen meseleleri Meclise taşıyacaktı. Harp Encümeni tartışmaları literatürde daha çok ordunun iaşe ve teçhizat ihtiyaçları ile Başkumandanın yetkileri etrafında değerlendirilmiştir. Gensorudan olağanüstü encümen teklifine uzanan sürecin Başkumandanlık yetkilerini sınırlandırmaya yönelik bir muhalefet girişimi olduğu da ileri sürülmüştür. Bununla birlikte gizli celse görüşmelerinde mebusların üzerinde durduğu meselelerden biri, Meclisin askerî işler üzerindeki denetiminin hangi noktada yürütme alanına müdahaleye dönüşeceğiydi. Harp Encümeni Fevkâladesi tasarısı etrafındaki görüş ayrılıkları da büyük ölçüde bu yetki sınırı üzerinde şekillendi (Akgül, 2014, ss. 437-483; Karıncalı, 2022, ss. 663-671; TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 139, 3 Ocak 1922, ss. 576-583; Birleşim 141, 7 Ocak 1922, s. 588; Birleşim 142, 9 Ocak 1922, ss. 596-610).

Bu görüşmelerde ele alınan Harp Encümeni Fevkâladesi kanun tasarısı ile 16 Ocak 1922'de kurulan Harp Encümenini birbirinden ayırmak gerekir. Harp Encümeni Fevkâladesi tasarısı, Meclis içinden seçilecek üyelerin askerî işlerin murâkabe ve tedvîrine katılmasını öngören olağanüstü bir yapı tasarlamış, ancak kanunlaşmamıştır. Buna karşılık 16 Ocak 1922'de Başkumandanlık tarafından oluşturulduğu bildirilen Harp Encümeni, Başkumandanın başkanlığında Meclis İkinci Reisi, Müdâfaa-i Milliye ve Maliye vekilleri, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi ile Müdâfaa-i Milliye ve Muvazene-i Maliye encümenleri reislerinden oluşuyordu. Encümenin kuruluşuna ilişkin Başkumandanlık tezkeresi 19 Ocak'ta Mecliste okundu, ilk toplantısı ise 22 Ocak'ta yapıldı. Dolayısıyla Aralık 1921 ve Ocak 1922 başındaki görüşmeler Meclisin askerî işler üzerindeki denetim yetkisinin sınırlarına ilişkin bir kanun tasarısını, 16 Ocak'ta kurulan Harp Encümeni ise Başkumandanlık çevresindeki askerî ve malî koordinasyonu ilgilendiriyordu (Akgül, 2014, ss. 437-483; TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 16, Birleşim 147, 19 Ocak 1922, s. 80).

1921'in ikinci yarısında oluşan yapı üç farklı sorumluluk biçimini aynı anda taşıdı. Başkumandan askerî sonucun ve önceliklerin merkezinde yer aldı. Erkân-ı Harbiye planlama ve teşkilat işlevini sürdürdü. Müdâfaa-i Milliye Vekili ise idarî uygulamalar hakkında Meclise cevap verdi. Bu üç alanın sınırları her olayda kusursuz biçimde

ayrılmadı. Ancak celse zabıtları aktörlerin ayrımı koruma çabasını kaydetmiştir. Yetki çatışması, kurumsal düzenin savaş baskısı altında müzakere edilmesinden doğmuştur.

KURUMSAL KAPASİTENİN SINIRLARI GERİ HİZMETLER VE ORDU-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Yetki ve sorumluluk çerçevesi belirginleşirken savaşın sürdürülebilirliği, Vekâletin insan ve malzemeyi kayda alma, uygun yere sevk etme, uygulamayı denetleme ve şikâyetlere cevap verme kapasitesine bağlı kaldı. Tekâlif-i Milliye, Sakarya Muharebesi levazımı ve Büyük Taarruz öncesi lojistik üzerine çalışmalar, yerel toplama ve ulaştırma ağlarının savaş gücündeki yerini ayrıntılandırmıştır. Vekâlet bu maddi sürecin Meclis önündeki idarî sorumlusuydu. Sınırlı ulaşım ağı, farklı yerel kayıt düzenleri, salgınlar, firar ve üretim kaybı, kıt kaynakların dağıtımını sürekli etkiledi (Erdaş, 2014, ss. 411-435; Kayıran, 1989, ss. 648-649; Şavkılı, 2015, ss. 83-104).

26 Aralık 1921 gensorusunda asker giyimi ile nakliye hayvanlarının kaybı aynı kurumsal soruna bağlanmıştı. Cepheye hızla malzeme yetiştirme zorunluluğu, toplama ve sevk süreçlerinde kayıp ihtimalini artırıyordu. Buna karşılık aciliyet, her kaybı kaçınılmaz veya her uygulamayı haklı hâle getirmiyordu. Mebuslar cephe gerisindeki dağıtımın adaletsizliği ve idarî ihmal ihtimali üzerinde durdu. Bu karşılıklı beyanlarda, malzeme azlığının yanı sıra zaman baskısı ve denetim eksikliği de öne çıktı (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 2, Birleşim 134, 26 Aralık 1921, ss. 530-547).

Hayvan ve araç meselesi savaş idaresi ile kırsal toplum arasındaki en doğrudan temas alanlarından biriydi. Demiryolunun ulaşmadığı bölgelerde askerî nakliye büyük ölçüde köylünün hayvanı ve arabasıyla yürütülüyordu. Meclis görüşmelerinde cepheye yakın köylerin daha sık yükümlülüğe tabi tutulduğu ve nakliye için alınan araçların tarımsal faaliyette kullanılamadığı ileri sürülüyordu. Vekâlet açısından bu araçlar ordunun hareketliliği için zorunluydu. Tartışma, askerî taşıma ihtiyacı ile köylünün üretim ve geçim imkânlarının nasıl bağdaştırılacağı üzerinde yürüdü (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 18, Birleşim 8, 14 Mart 1922, ss. 214-230).

14 Mart 1922 tarihli açık celse, nakliye yükünün daha geniş ve ücretli bir sisteme dönüştürülmesi arayışını tartıştı. Mebuslar mevcut uygulamanın cepheye yakın köylere orantısız yük bindirdiğini belirtti. Teklif, askerî taşımanın doğrudan belirli hayvan ve arabaların zorla çalıştırılmasına dayanması yerine daha genel bir mükellefiyet çerçevesine bağlanmasını amaçlıyordu. Açık oturumdaki gerekçe eşitlik ve düzen üzerinde yoğunlaştı. Bununla birlikte 14 Mart görüşmesi, yeni düzenlemenin siyasî ve hukukî hazırlık aşamasıydı (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 18, Birleşim 8, 14 Mart 1922, ss. 214-230).

Aynı gün yapılan gizli celse, açık görüşmede sınırlı kalan askerî ve malî gerekçeleri ayrıntılandırdı. Zorunlu nakliyenin üretici köylü sınıfını hedef aldığı, ücretli taşıma için ise devletin yeterli nakdinin bulunmadığı belirtildi. Bu nedenle nakliye ihtiyacının nakdî bir yükümlülük ve ücret mekanizmasıyla yeniden kurulması düşünüldü. Gizli görüşme açık celsedeki adalet söylemini geçersiz kılmnaktaydı. Hükûmet hem cephe nakliyesini sürdürülebilir hâle getirmek hem de belirli bölgelerde yoğunlaşan doğrudan emek baskısını azaltmak istiyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 3, Birleşim 8, 14 Mart 1922, ss. 67-69).

Nakliye düzenlemesi 18 Nisan 1922'de 223 sayılı Mükellefiyet-i Nakliye-i Askeriye Kanunu ile hukukî biçim kazandı. 14 Mart'taki konuşmalar ihtiyacı ve çözüm seçeneklerini, 18 Nisan'daki kabul ise bağlayıcı hükmü içeriyordu. Teklif ile kanun arasındaki bir aylık mesafe, zorlayıcı yükümlülüklerin savaşın yoğun döneminde de Meclis müzakeresinden geçtiğini belgeledi. Meclis denetimi, Vekâletin toplumdan talep ettiği hizmeti genel kurala bağladı ve uygulamanın hukukî sınırını çizdi (TBMM, 1920-1923b, Cilt 1, Kanun No. 223, ss. 263-264; TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 19, Birleşim 30, 18 Nisan 1922, s. 273).

Kanun yükümlülüğün zorlayıcı niteliğini tamamen ortadan kaldırmadı. Devlet savaş için taşıma kapasitesi talep etmeyi sürdürdü. Değişen nokta, yükün belirli köy ve kişiler üzerinde rastlantısal biçimde birikmesini azaltma ve hizmeti kayda bağlı hâle getirme çabasıydı. Bu süreç Vekâletin idarî rolünü genişletti. Daha genel bir hukukî kural, uygulamada daha fazla kayıt ve bürokratik işlem anlamına geliyordu. Merkezî kural ile yerel uygulama arasındaki mesafe bütünüyle kapanmadı. Yol şartları, ürün mevsimi, hayvan varlığı ve cepheye uzaklık bölgeler arasında değişiyordu. Aynı kanunun kıyıdaki, demiryolu hattındaki veya iç bölgedeki bir kazada aynı sonuçları doğurması beklenemezdi. Vekâlet ortak bir cetvel ve emir düzeni kurarken yerel memurların bilgisine bağımlı kaldı. Meclise ulaşan şikâyetler, merkezî kararın taşradaki etkisinin sınırlı bir denetim kanalı olarak görüşmelere girdi.

1922 yazındaki gizli bütçe görüşmeleri, Vekâlet kapasitesinin başka bir yönünü gündeme getirdi. Tartışmalar tahsisat miktarlarından çok, geri hizmetlerin hangi ölçüde gerekli olduğu üzerinde yoğunlaştı. Encümen raporunda sabit görevlerdeki subayların durumu, emekli personelin kullanımı, menzil teşkilatı, nakliye birlikleri, Adana ve Ankara'daki askerî birimler, işçi taburları, bazı tertiplerin silah altına alınması ve donanma harcamaları gibi konular sıralandı. Meclis, genişlemenin her unsurunu savaş için zorunlu kabul etmiyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 3, Birleşim 75, 17 Temmuz 1922, ss. 488-513).

Ali Cenani Bey 19 Temmuz görüşmesinde cephe gerisinde bulunduğunu düşündüğü fazla subayları, küçük yerlerdeki kumandanlık dairelerini, eğitim kurumlarını, menzil hizmetlerini ve merkez teşkilatını eleştirdi. Ona göre insan ve hayvan gücünün önemli bir kısmı doğrudan savaşan birlikler yerine iç bölgelerde tutuluyordu. Bu eleştiri, Vekâletin büyüyen bürokrasisinin kendi ihtiyaçlarını üretmeye başladığı kuşkusuna dayanıyordu. Meclis denetiminin hangi birimleri sorunlu bulduğunu ve cephe ile geri hizmet arasında nasıl bir öncelik kurduğunu da açıklıyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 3, Birleşim 76, 19 Temmuz 1922, ss. 516-523).

Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'nın cevabı, eleştiriye karşı kurumsal savunmayı ayrı bir kanıt düzeyinde sundu. Vekâletin bazı düzenlemeleri zaten yaptığını, fakat Batı Cephesi'nin büyüklüğü nedeniyle geri hizmetlerin bütünüyle kaldırılamayacağını belirtti. Menzil teşkilatı, depolar, eğitim ve sevk merkezleri cephede görünmese de savaşan ordunun devamlılığı için gerekliydi. Çok sayıda personelin cephe gerisinde bulunması otomatik olarak atıl kaldıkları anlamına gelmiyordu. Cevap, teşkilatın küçültülmesi ile ordunun destek kapasitesinin korunması arasında seçici bir değerlendirme yapılması gerektiğini savunuyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 3, Birleşim 76, 19 Temmuz 1922, ss. 519-546).

Mebus eleştirisi ile Vekâlet cevabı, savaş gücüne ilişkin iki ölçüyü karşı karşıya getirdi. Mebuslar ön hatta bulunan asker ve araç sayısını esas alırken Vekâlet, cephede görünmeyen hizmetlerin devamlılığına vurgu yaptı. Geri hizmetteki her birimin zorunlu kabul edilmesi bürokratik büyümeyi denetim dışına taşıyabilirdi. Temmuz görüşmeleri, cephe gücü ile destek kapasitesi arasındaki oranın Meclis önünde tartışıldığı bir hesaplaşmaya dönüştü. Menzil örgütü bu tartışmanın merkezindeydi. Menzil, depoları aşan ve nakliye, iaşe, sağlık ile birliklerin geçiş noktalarını birbirine bağlayan bir hizmet hattıydı. Genişlemesi daha fazla personel ve hayvan gerektiriyor, daraltılması ise cepheye malzeme akışını aksatabiliyordu. Meclis bürokratik büyüme riskini sorgularken Vekâlet ani küçülmenin destek kapasitesini zayıflatacağını savundu. Bu karşıtlık, geri hizmetin gerekliliği ile denetim ihtiyacını aynı tartışmada buluşturdu.

İşçi taburları ve ertelenen askerlik tertipleri üzerine görüşmeler, askerî insan gücünün farklı hizmetler arasında dağılımını da gündeme getirdi. Menzil ve diğer geri hizmetler hakkındaki değerlendirmelerde cepheye ayrılan kuvvet ile ordunun destek ihtiyacı birlikte tartışıldı. Vekâletten, askerî personelin cephe ve geri hizmetlerde tutulmasının gerekçeleri hakkında açıklama istendi (TBMM, 1920-1923a, Devre I, Cilt 3, Birleşim 75, 17 Temmuz 1922, ss. 488-513; Birleşim 76, 19 Temmuz 1922, ss. 516-546).

Nakliye ile geri hizmetler, ordu-toplum ilişkisinin birbirini tamamlayan iki alanıydı. Cephe gücü toplumdan alınan insan, hayvan, ürün ve emekle oluştu. Kaynak toplama usulü hükûmetin yerel meşruiyetini doğrudan etkiliyordu. Keyfî veya eşitsiz uygulama üretim kaybını ve toplumsal itirazı artırabilirdi. Aşırı ihtiyat ise cepheyi ihtiyaç duyduğu kaynaklardan mahrum bırakabilirdi. 1922'deki tartışmalarda Vekâlet geniş bir idarî alana müdahale ediyor, Meclis ise savaş gerekçesinin her işlem için açıklanmasını istiyordu. Kurumsal kapasite, kaynak toplama, yükümlülükleri genelleştirme, hizmetleri sınıflandırma ve işlevini yitiren yapıları tasfiye etme becerileri üzerinden tartışıldı. Böylece başarılar ile aksaklıklar aynı idarî çerçevede ele alındı.

SAVAŞTAN BARIŞA GEÇİŞTE TERHİS, PERSONEL TASFİYESİ

1922'de kaynak toplama ve geri hizmetlerin sürdürülebilirliği tartışılırken, yıl sonundaki askerî başarı Vekâletin önüne yeni bir idarî gündem çıkardı. Barış ihtimali ordunun küçültülmesi, geçici personelin terhisi, sağlık ve nakliye yükümlülüklerinin yeniden düzenlenmesi, savaş sırasında oluşan teşkilatın tasfiyesi ve subay statülerinin belirlenmesi gibi sorunlar doğurdu. Savaş döneminde kapasite daha çok asker ve malzemeyi cepheye sevk etme yeteneğiyle ölçülmüştü. Tasfiye yapabilmek, seferberlik kadar önemli bir kurumsal işlev hâline geldi. 22 Mart 1923 tarihli açık celsede sivil hekimlerin terhisi için verilen teklif, bu değişimin erken aşamasında gündeme geldi. Dr. Fikret Bey ve çok sayıda mebus, vilayet ve kazalarda hekim bulunmadığını belirterek orduda görev yapan sivil doktorların serbest bırakılmasını istedi. Hükûmet konuyu Müdâfaa-i Milliye Vekilinin katılımıyla yeniden görüşmeye bıraktı. Teklif, hekimlerin derhâl terhis edildiğine dair uygulama kaydı sunmuyordu. Askerî ve sivil sağlık ihtiyaçları arasındaki dengeyi Meclis gündemine taşıdı (TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 28, Birleşim 9, 22 Mart 1923, ss. 115-117).

Hekim meselesi, terhis tartışmasını askerî ve sivil hizmetlerdeki personel ihtiyacıyla ilişkilendirdi. Teklifi veren mebuslar, orduda görev yapan sivil hekimlerin

memleketlerine dönmesini sağlık hizmetlerindeki açığın giderilmesi için gerekli görüyordu. Ordunun sağlık ihtiyacı ve salgın riski sürerken vilayet ve kazalar da hekime ihtiyaç duyuyordu. Askerî sağlık hizmetlerinin Müdâfaa-i Milliye bünyesinde, sivil sağlık hizmetlerinin ayrı bir vekâlet altında örgütlenmesi, terhis kararını iki kurumun kapasitesiyle bağlantılı hâle getirdi (Karavar, 2022, ss. 47-75; TBMM, 1920-1923c, Devre I, Cilt 28, Birleşim 9, 22 Mart 1923, ss. 115-117).

İkinci TBMM'nin Ağustos 1923'te çalışmaya başlaması, barış ordusuna geçişi yeni bir siyasî kadro önünde sürdürdü. Lozan Antlaşması imzalanmıştı, fakat ordunun personel ve teşkilat sorunları henüz kapanmamıştı. Millî Mücadele'ye katılmayan, çağrıya uymayan veya ülke dışında kalan subay ve askerî memurların durumu en tartışmalı başlıklardan biri oldu. Tartışma sadakat değerlendirmesini aşıyordu. Devletin hangi personelle devam edeceği, geçmiş hizmeti nasıl tanıyacağı ve görevden çıkarma işlemini hangi hukukî usulle yapacağı belirlenmeliydi.

Meclis döneminin değişmesi kurumsal hafızayı kesmedi. İkinci Dönem mebuslarının önündeki personel dosyaları, Birinci Dönem'de alınan savaş kararlarından ve yapılan çağrılardan doğmuştu. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti çağrı kayıtlarını, göreve katılım tarihlerini, mahkeme dosyalarını ve hizmet sürelerini yeni Meclise taşımak zorundaydı. Eksik kayıtlar veya aynı kaydın farklı yorumlanması tasfiye kararlarını güçleştirdi. Vekâlet bu yönüyle iki Meclis dönemi arasında personel bilgisini taşıyan idarî köprü görevini üstlendi. 20 Eylül 1923 tarihli gizli celsede tasfiye teklifinin kategorileri ve hukukî güçlüğü ayrıntılı biçimde tartışıldı. Görüşmede Millî Mücadele'ye katılmayan veya millî sınırlar dışında kalan erkân, ümera, zabit, askerî memur ve mensuplar hakkında yapılacak işlem ele alındı. Bazı mebuslar çağrıldığı hâlde gelmeyenlerle fiilen gelemeyenlerin aynı hükme tabi tutulamayacağını savundu. Personel sayısına ilişkin tahminler kesinlik taşımıyordu. Bu nedenle bireysel durumların incelenmesinde ihtiyatlı davranılması tartışıldı (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 22, 20 Eylül 1923, ss. 235-258).

Tartışmanın merkezinde mahkeme kararı ile idarî tasfiye arasındaki ayrım vardı. Hukukî güvenceyi savunan mebuslar, suç isnadı varsa askerî mahkemelerin karar vermesi gerektiğini belirtti. Tasfiyeyi idarî işlem olarak görenler ise devletin her personeli istihdam etmeye mecbur olmadığını ve çağrıya uymamanın askerî ilişkiyi sona erdirebileceğini savundu. İki yaklaşım, ceza sorumluluğu ile kamu hizmeti ilişkisinin kesilmesi arasındaki sınırı tartışıyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 22, 20 Eylül 1923, ss. 243-252).

Müdâfaa-i Milliye Vekili Kâzım (Özalp) Paşa'nın açıklamaları kurumsal cevabı içeriyordu. Bazı dosyaların Adapazarı ve İzmir'deki askerî mahkemelerde incelendiğini, fakat personel sorunlarının ceza yargılamasını aşan idarî bir yönü bulunduğunu belirtti. Vekâlet açısından mesele ordunun güvenilir, işlevsel ve barış şartlarına uygun bir kadroya kavuşturulmasıydı. Bu açıklama bütün tasfiye işlemlerinin yargı kararına dayandığı sonucunu doğurmuyordu. Vekâlet ceza sorumluluğu ile idarî hizmet ilişkisini ayrı kanallarda değerlendiriyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 22, 20 Eylül 1923, ss. 243-252).

Bu ayrım, Lozan'daki af düzenlemesiyle de bağlantılıydı. 24 Eylül görüşmesinde encümen adına konuşan Arif Bey, Lozan kararlarının daha ağır cezalandırma ve

mahkeme yolunu sınırladığını belirtti; askerî ilişkinin kesilmesini bu şartlar içinde savundu. Özel heyetin incelemesi, hakkında işlem yapılacak kişilerin yeniden değerlendirilmesi amacıyla tartışıldı. Böylece idarî tasfiye seçeneği, personel ihtiyacının yanında uygulanabilecek yaptırımların sınırıyla da ilişkilendirildi (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 24, 24 Eylül 1923, ss. 288-289).

Aynı görüşmede kanun maddelerinin kapsamı da ayrıntılı biçimde tartışıldı. Millî Ordu'ya resmen çağrıldığı hâlde katılmayanların askerlikle ilişkisinin kesilmesi, özel bir heyetin dosyaları incelemesi ve Millî Mücadele'ye katılanların emeklilik sürelerinin hesabı gibi konular ele alındı. Mebuslar teklifin kelimelerinin farklı hayat hikâyelerini aynı kategoriye sokmaması için değişiklikler önerdi. Bu görüşmenin ağırlık noktası, personel statüleri ve tasfiye usulleriydi (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 24, 24 Eylül 1923, ss. 284-312).

Emeklilik hizmetinin hesabına ilişkin müzakere, itirazın kanun hükmünü değiştirdiği bir örnekti. Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey, başlangıç ve bitiş tarihlerinin belirlenmesini yeterli bulmayarak fiilî hizmet süresinin esas alınmasını istedi. Recep Bey'in bu yöndeki önergesi üzerine yedinci maddeye hizmette bulunulan müddetin dikkate alınacağı ibaresi eklendi. Bu ifade 347 sayılı Kanunun kabul edilen metninde de yer aldı. Meclis müzakeresi böylece emeklilik hesabında hizmette geçirilen sürenin esas alınmasını açık bir hükme bağladı (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 24, 24 Eylül 1923, ss. 306-308; TBMM, 1920-1923b, Cilt 2, Kanun No. 347, s. 103, md. 7).

25 Eylül 1923'te 347 sayılı Kanunun kabulü, gizli celselerde yürütülen personel tartışmalarını bağlayıcı bir hukukî sonuca ulaştırdı. Millî Ordu'ya resmen çağrıldığı hâlde davete uymayan bazı askerî mensupların orduyla ilişiği kesildi. Çağrıya uyanların hizmet sürelerinin emeklilik hesabındaki durumu da düzenlendi. Kanun, Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin seferberlik idaresinden barış dönemi personel yönetimine geçişinde önemli bir aşama teşkil etti (Kumaş, 2025, ss. 1015-1033; TBMM, 1920-1923b, Cilt 2, Kanun No. 347, ss. 102-103).

Barış düzenine geçiş, savaş kadrolarının daraltılmasından doğan özlük meselelerini de kapsadı. 6 Ekim 1923 tarihli 350 sayılı Kanun, hazar teşkilatı nedeniyle açıkta kalacak erkân, ümera ve subaylar ile askerî memur ve mensuplara 1923 malî yılı sonuna kadar tam maaş ve tam tahsisat verilmesini kabul etti. 18 Ekim 1923 tarihli 355 sayılı Kanun ise terhis edilen ihtiyat subaylarına tahsisat verilmesini düzenledi. Kadro daralması ve terhisin doğurduğu statü ile geçim meseleleri bu düzenlemelerle hukukî hükümlere bağlandı (TBMM, 1920-1923b, Cilt 2, Kanun No. 350, s.107; Kanun No. 355, s. 112).

Personel kanunu, Vekâletin savaş sonrası görevlerinde öne çıkan meseleleri düzenledi. 1920'de insan gücünü kaydetme ve cepheye sevk etme önceliği vardı. 1923'te ordunun sınırları daraltılıyor, personel aidiyeti tanımlanıyor ve hizmet geçmişi yeni devletin hukukuna aktarılıyordu. Vekâletin mevcut personel görevleri içinde ilişik kesme ve emeklilik hesabı gibi işlemler ağırlık kazandı. Kanunun dokuzuncu maddesi yürütme görevini Müdâfaa-i Milliye ve Erkân-ı Harbiye vekillerine birlikte verdi (TBMM, 1920-1923b, Cilt 2, Kanun No. 347, s. 103, md. 9).

Personel tasfiyesinin kanuna bağlanması, uygulanacak işlemlere genel bir hukukî çerçeve kazandırdı. Bununla birlikte kanunlaşma, tasfiyenin bütün aşamalarında yargısal güvence kurulduğu veya idarî takdirin ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Görüşmelerde mahkeme kararı, özel heyet incelemesi ve askerî ilişkinin kesilmesi farklı seçenekler olarak tartışıldı. 1923 düzenlemesi, bu bakımdan barış ordusunun personel statülerini belirleme ile geçmiş hizmet ve sorumlulukları değerlendirme çabasını birlikte içeriyordu (TBMM, 1920-1923a, Devre II, Cilt 4, Birleşim 22, 20 Eylül 1923, ss. 243-252; TBMM, 1920-1923b, Cilt 2, Kanun No. 347, ss. 102-103).

İncelemenin anayasal kapanış noktası 29 Ekim 1923'tür. 31 Ekim 1923 tarihli 365 sayılı Kanunla seferberliğin kaldırılmış olması nedeniyle 29 Ekim, askerî tasfiyenin tamamlandığı tarih olarak değil, hükûmet sisteminin değiştiği anayasal eşik olarak kabul edilmiştir (TBMM, 1920-1923b, Cilt 2, Kanun No. 365, s. 126). Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle Cumhuriyet ilan edildi ve hükûmetin kurulma usulü değiştirildi. Yeni on ikinci maddeye göre Cumhurbaşkanı Meclis üyeleri arasından başvekili seçecek, başvekil diğer vekilleri yine Meclis üyeleri arasından belirleyecekti. Müdâfaa-i Milliye Vekilinin kurumsal sorumluluğu ve Vekâletin varlığı devam etti, fakat göreve geliş biçimi kabine bütünlüğü içine alındı (TBMM, 1920-1923c, Devre II, Cilt 3, Birleşim 43, 29 Ekim 1923, ss. 90-99).

Bu değişiklik Vekâletin askerî işlevlerini ortadan kaldırmadı. Asker alma, personel, ikmal, sağlık ve askerî idare görevleri yeni devlet düzeninde devam edecekti. Değişen nokta, bu görevlerin Meclis hükûmeti sistemindeki tek tek vekil seçimi yerine başvekil çevresinde kurulan hükûmet yapısı içinde yürütülmesiydi. 1920'de askerî makamlar arasındaki uyuşmazlıkların doğrudan Meclis tarafından çözülmesi öngörülmüştü. Bu dönüşüm, savaş sırasında oluşan kurumların devletleşme sürecindeki yerini yeniden tanımladı.

Vekâletin kuruluşundan 29 Ekim 1923'e uzanan süreç, üç aşamalı bir dönüşüm içinde ilerledi. İlk aşamada yerel direnişin insan ve malzeme kaynakları merkezî idarenin kayıt ve denetimine alındı. İkinci aşamada Başkumandanlık döneminde lojistik ve personel kapasitesi genişlerken Meclis denetimi daha ayrıntılı bir nitelik kazandı. Üçüncü aşamada savaş dönemine özgü geçici teşkilatın tasfiyesi, personel haklarının hukukî esaslara bağlanması ve barış ordusunun kadrolarının oluşturulması öne çıktı. Her aşama, önceki dönemde edinilen idarî tecrübe ve oluşturulan kayıt düzeni üzerinde şekillendi. Savaş yıllarında teşkilat, sağlık, eğitim ve teknik kapasite alanlarında başlayan tartışmalar, 1923-1933 döneminde modernleşme çalışmaları ve düzenli raporlama faaliyetleri çerçevesinde devam etti (Özalper, 2020, ss. 92-104).

SONUÇ

Millî Mücadele'nin askerî idaresi, 1920-1923 arasında tek bir merkezde toplanmadı. TBMM siyasî ve hukukî yetkinin kaynağını oluştururken Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâleti planlama ve teşkilatı, cephe kumandanlıkları ise harekâtı yürüttü. Başkumandanlık, Meclisin belirli askerî yetkilerini süreli olarak kullandı. Müdâfaa-i Milliye Vekâleti bu yapı içinde asker alma, personel, ikmal, sağlık, nakliye ve geri hizmetlerden sorumluydu. Kurumun temel işlevi komuta etmekten çok, askerî ihtiyaçları idarî işlemlere dönüştürerek ordunun insan ve malzeme kaynaklarını düzenlemekti.

3 sayılı Kanunla belirlenen görev paylaşımı, Osmanlı Harbiye Nezaretinin yetkilerinin Ankara'da tek bir makamda toplanması yerine farklı kurumlar arasında bölüşülmesine dayanıyordu. Kuvâ-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş de bu yapı içinde gerçekleşti. Yerel insan ve malzeme kaynaklarının kayıt altına alınması, belirli bir ikmal düzenine dâhil edilmesi ve hukukî yükümlülüklere bağlanması bu süreçte Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin başlıca görevleri arasındaydı. Bununla birlikte ulaştırma, iaşe, eğitim ve personel alanlarındaki yetersizlikler, merkezde alınan kararların uygulanmasını güçleştirdi. Düzenli ordunun kuruluşu böylece cephedeki teşkilatlanmanın yanı sıra merkez ile taşra arasında işleyen idarî bir düzenin kurulmasını da gerektirdi.

Bu düzen, Başkumandanlık döneminde ortadan kalkmadı. Başkumandana tanınan yetkiler askerî karar alma sürecini hızlandırırken Müdâfaa-i Milliye Vekilinin idarî işlemler nedeniyle soru ve gensorular karşısındaki sorumluluğu devam etti. Harekât ve icra alanındaki istizah yetkisi ise kanunun yürürlükte bulunduğu süre boyunca Başkumandana yöneltildi. Harp Encümeni etrafındaki görüşmeler, TBMM'nin savaş idaresini daha yakından denetleme arayışının sınırlarını belirginleştirdi. Tartışmaların merkezinde denetimin yürütmeye dönüşmesi hâlinde yetki ve sorumluluğun hangi makamda kalacağı meselesi bulunuyordu. Nakliye ve geri hizmetler hakkındaki görüşmeler ise savaş idaresinin emir ve harekâtın ötesinde, ordunun günlük ihtiyaçlarının karşılanmasına bağlı olduğunu ortaya koydu. Bu bakımdan Meclis denetimi, zaman zaman karar ve uygulama süreçlerini uzatsa da savaşın getirdiği yükümlülüklerin gerekçelerinin tartışılmasına ve sorumlu makamların belirlenmesine imkân verdi.

1923'e gelindiğinde Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin faaliyetlerinde seferberlik ihtiyaçlarının yerini giderek terhis ve tasfiye meseleleri aldı. 347 sayılı Kanun, savaş döneminden kalan personel sorunlarının bir bölümünü hukukî düzenlemeye bağladı. Vekâlet 29 Ekim'den sonra da faaliyetlerini sürdürdü; buna karşılık vekillerin ayrı ayrı Meclis tarafından seçilmesine dayanan hükûmet usulü sona erdi. Böylece 1920'de savaş şartları içinde oluşturulan yapı, Millî Mücadele'nin ardından yeni devlet düzenine intikal etti. Müdâfaa-i Milliye Vekâletinin 1920-1923 arasındaki yeri, ordunun personel ve lojistik ihtiyaçlarını karşılamanın ötesinde, TBMM'nin aldığı kararları kayıt, sevk, ikmal ve tasfiye işlemleri aracılığıyla uygulamaya aktarmasında belirginleşti. Millî Mücadele'nin devletleşme süreci de cephedeki askerî başarı kadar, cephe gerisinde kurulan bu idarî düzen üzerinden şekillendi.

KAYNAKÇA

Yayımlanmış Eserler

Akgül, S. (2014). Zafere giden yolda "Harp Encümeni"nin rolü. İçinde A. Güvenç & M. Saygın (Ed.), *Büyük Taarruzun 90. yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu sempozyumu* (ss. 437-483). Atatürk Araştırma Merkezi.

Aslan, Y. (2000). I. Dönem TBMM'de "İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükûmet Başkanlığı)"nın statüsü ve "TBMM Reisi"nin icra ile ilgili yetki ve sorumluluğu. *Atatürk Dergisi*, *3*(1), 61-66.

Bıyıklıoğlu, T. (1960). Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hukuki statüsü ve ihtilalci karakteri. *Belleten*, *24*(96), 637-663.

Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te muhalefet: İkinci grup*. İletişim Yayınları.

Erdaş, S. (2014). Büyük Taarruz öncesi lojistik faaliyetler. İçinde A. Güvenç & M. Saygın (Ed.), *Büyük Taarruzun 90. yılında Uluslararası Millî Mücadele ve Zafer Yolu sempozyumu* (ss. 411-435). Atatürk Araştırma Merkezi.

Güneş, İ. (2009). *Birinci TBMM'nin düşünce yapısı 1920-1923*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Karavar, H. (2022). Milli Mücadele döneminde Sıhhat ve Muavenet-i İçtimaiye vekillerinin faaliyetleri. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, *42*, 47-75. https://doi.org/10.26650/YTA2022-1106785

Karıncalı, F. (2022). Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bir muhalefet mekanizması: Harp Encümeni Fevkâladesi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *6*(3), 663-671. https://doi.org/10.30692/sisad.1194706

Kaşıyuğun, A. (2024). Kurtuluş Savaşı'nda iaşe: TBMM zabıt cerideleri ekseninde bir değerlendirme (1920-1922). İçinde A. Kaymak, S. Eren, S. Nurdan, K. Güney & M. Özler (Ed.), *XIX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye sunulan bildiriler VII. cilt: Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (ss. 255-280). Türk Tarih Kurumu. https://doi.org/10.37879/9789751756480.2023.11

Kayıran, M. (1989). Tekâlif-i Milliye emirleri ve uygulanışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *5*(15), 639-664.

Kumaş, N. (2025). Millî Mücadele'ye katılmayan veya sonradan katılan ordu personeli hakkında TBMM'de yaşanan tartışmalar. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *25*(51), 1007-1041. https://doi.org/10.18244/cttad.1697296

Ortak, Ş. (2022). Başkumandanlık Kanunu hakkında TBMM'de yaşanan tartışmalar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *6* (Büyük Taarruz'un 100. Yılı Özel Sayısı), 27-59. https://doi.org/10.30692/sisad.1120127

Özalper, M. (2020). Millî Müdafaa Vekâleti raporlarında Türk Silahlı Kuvvetleri (1923-1933). *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *50*, 87-108.

Özkaya, Y. (1992). Kuva-yı Milliye. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *8*(24), 451-480.

Özüçetin, Y., & Dağıstan, H. M. (2010). Meclis celse zabıtlarında Kuva-yı Milliye. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *9*(20-21), 3-30.

Sarıçoban, G. (2019). The second group in the First Turkish Grand National Assembly. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *18*(4), 1574-1591. https://doi.org/10.21547/jss.625900

Sönmez, N. (2000). I. Mecliste gruplar ilişkisine bir örnek: İcra vekillerinin seçimine dair kanun görüşmeleri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, *16*(47), 441-489.

Şavkılı, C. (2015). Sakarya Savaşı'nda levazım ikmal faaliyetleri. İçinde T. F. Ertan & H. Uzun (Ed.), *Sakarya Zaferi ve Haymana II* (ss. 83-104). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

Tunaya, T. Z. (1958). Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin kuruluşu ve siyasî karakteri. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, *23*(3-4), 227-247.

Türkmen, İ., & Tekinsoy, B. (2020). 1921'de seyyar jandarma müfrezelerinin ilgası meselesi. *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, *4*(2), 125-135. https://doi.org/10.30913/alinterisosbil.800835

Ünalp, F. R. (2025). Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti'nin kaldırılması-Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (Genelkurmay Başkanlığı) kurulması. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, *21*(43), 825-858.

Yaman, A. E. (1990). Millî ordudan düzenli orduya. *Atatürk Yolu Dergisi*, *2*(6), 377-401. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000008

Yaman, A. E. (1992). Başkumandanlık Kanunu. *Atatürk Yolu Dergisi*, *3*(9), 85-110. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000156

İnternet Kaynakları

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1920-1923a). *Gizli Celse Zabıtları (Devre I-II, Cilt 1-4)*. https://www.tbmm.gov.tr/Tutanaklar/GizliOturumTutanaklari

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1920-1923b). *Kanunlar Dergisi (Cilt 1-2)*. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.Giris

Türkiye Büyük Millet Meclisi. (1920-1923c). *Zabıt Ceridesi (Devre I, Cilt 1-29; Devre II, Cilt 1-3)*. https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0